

ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ТА ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМНИЦТВА

М.В. Луценко, здобувач вищої освіти

Миколаївського національного аграрного університету

У статті розкриті історичні передумови та особливості розвитку підприємництва в аграрному секторі економіки. Охарактеризовано найпоширеніші трактування сутності підприємництва, виділено чотири «хвилі» еволюції концепцій підприємництва, висвітлено їх особливості.

Ключові слова: підприємство, особливості підприємництва, еволюція, концепції, неокласична школа, форми власності, власність, синергетичний підхід.

Постановка проблеми. В умовах ринкової економіки підприємництво є основою соціально-економічного розвитку країни. Підприємницькі структури задовольняють попит на товари та послуги, формують додану вартість, створюють найбільшу кількість робочих місць. У сільському господарстві розвиток підприємництва набуває особливого значення, оскільки гарантує продовольчу безпеку, постачає продукти харчування для населення та сировину для переробних підприємств, сприяє функціонуванню та розвитку сільських територій.

Однак в Україні аграрне підприємництво розвивається з певними труднощами. Серед існуючих проблем слід виділити слабку адаптацію аграрних підприємств до мінливого зовнішнього середовища, відсутність ефективного стратегічного управління ними, недосконалу державну підтримку суб'єктів господарювання в галузі. Функціонування сільськогосподарських виробників відбувається в умовах зростаючої конкуренції на внутрішньому та зовнішньому ринках аграрної продукції.

Аналіз останніх досліджень. Перші дослідження у сфері підприємництва належать закордонним дослідникам: Р. Кантільйону, А. Сміту, Д. Рікардо, Ж. Сею, А. Маршалу, М. Вебер, В. Зомбарт, К. Макконнелл, Й. Шумпетер. Широке коло питань із дослідження сучасних проблем організації та здійснення підприємницької діяльності висвітлено в роботах вітчизняних науковців: В. Андрійчука, А. Виноградської, Ю. Губені, В. Зіновчука, В. Ляшенка М. Маліка, П. Саблука, Г. Черевка, В. Юрчишина та ін.

Узагальнення результатів проведених досліджень засвідчує, що, незважаючи на значний науковий внесок у розв'язання проблем розвитку підприємництва в аграрному секторі, чимало аспектів поки що залишаються нез'ясованими.

Постановка завдання - розкрити історичні передумови та особливості розвитку підприємництва в аграрному секторі економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження. В умовах ринкової економіки одним із визначальних факторів розвитку господарства країни загалом та сільського господарства зокрема, є підприємництво. Тому важливе значення має дослідження як прикладної, так і теоретичної сторони явища. Від глибини і чіткості визначення теоретичних аспектів підприємництва залежить продуктивність загальнодержавних та регіональних програм сприяння його розвитку, подальше поглиблення трансформаційних процесів і ефективність функціонування економіки в цілому.

Хоча підприємництво є одним із важливих елементів розвитку суспільства, серед визначень його сутності вітчизняними і зарубіжними авторами немає найбільш повного. Тлумачення категорії "підприємництво" характеризується різноманітністю підходів вчених. Опрацювання наукових джерел свідчить, що глибшого дослідження потребують теоретичні аспекти підприємництва в сільському господарстві, зокрема вдосконалення його тлумачення як економічної категорії.

Основа сучасного поняття підприємництва, його визначальна роль в економіці закладена представниками австрійської школи: В. Зомбартом, Л. Мізесом, Й. Шумпертом, Ф. Хайеком та ін., відповідно до якої підприємництво розглядається як складне комплексне явище, для нього характерні новаторство, нова комбінація факторів виробництва, ризик і невизначеність, спрямованість на одержання прибутку, самостійність, жорсткість вимог до особистих якостей підприємця і, насамперед освіченість. Компетентність, виваженість, природні якості особистості щодо вміння приймати блискавичні рішення, налагоджувати необхідні контакти, брати на себе ризик, відповідальність не тільки за свою долю, а й підлеглих, управляти людьми, йти на компроміс, шукати і знаходити нове діло тощо [8].

Відповідно до Господарського кодексу України підприємництво – самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних, соціальних результатів та одержання прибутку [2]. Згідно законодавства, якщо господарська діяльність юридичних і фізичних осіб не має на меті одержання прибутку – вона не може визначатись як підприємницька. Підприємництво в Україні ведеться у будь-яких організаційних формах, передбачених законом, на вибір підприємця.

Розглядаючи еволюцію концепцій підприємництва, слід співвідносити її з розвитком: а) економічної думки в цілому; б) науки, технологій і наукової картини світу; в) форми власності; г) з розумінням єдності предметно-матеріального і ідеального-творчого начал підприємницької діяльності.

В економічній літературі звичайно виділяють чотири «хвилі» еволюції концепцій підприємництва [4].

Перш за все відмітимо, що родоначальники економічної науки Аристотель і Платон досліджували економічне життя з точки зору аристократії, зв'язаної із сільським господарством, яка протиставляла себе зростаючому класу купців, а тому не змогли скласти цілісну економічну теорію оточуючій їй господарській діяльності.

Усвідомлення феномену торгівлі в господарському житті держав явилось становлення класичної політичної економії. І хоч підприємництво ще не стало самостійним предметом досліджень, але уже народжувався сам термін «підприємництво». У XVII ст. підприємцем називали купця (Merchant), протиставляючи його фінансисту (Geldgeber) [2]. І це тривало аж до середини XVIII ст. В цілому меркантилізм як XVIII ст. мав певний вплив на формування перших концепцій підприємництва, які включали матеріальні стимули в якості домінуючих мотивів підприємницької діяльності. З точки зору проблеми єдності предметно-матеріального і ідеально-творчого начал у підприємницькій діяльності вже на цьому етапі були створені передумови розподілу цих категорій, спочатку нерозривних для натуральних господарств.

Торгівля в період становлення – внутрішня і зовнішня – капіталістичних відносин являла собою надзвичайно ризиковий вид діяльності. Це, на наш погляд, і визначало концентрацію досліджень XIX ст.) на діяльності в умовах – підприємництва першої «хвилі» (XVIII - XIX ст.) на діяльності в умовах ризику і невизначеності. Автор цього підходу Р. Кайтільон відокремив підприємницьку функцію від функції капіталіста-власника і керуючого. Відмітимо, що більшість сучасних авторів прямо зв'язує поняття «підприємництво» із поняттям «власність». Але уважне ознайомлення з першими спогадами щодо вживання цього терміну у науковій і довідково-лінгвістичній літературі [5] дає нам змогу зробити висновок, що воно логічно асоціюється з поняттям «управління правами власності», а не з володінням власністю в чистому вигляді.

Формування класичної політичної економії, незважаючи на різноманітність наукових поглядів її засновників, в певній мірі сприяло розширенню розуміння суті і

змісту підприємницької діяльності. Тут особливо важливим є вклад французького економіста Ж. Б. Сея, який виділив функцію підприємця як комбінатора факторів виробництва, а також представників німецької класичної школи XVIII ст. І. Тюнена і Г. Мангольдта, які дослідили вплив ризику як основної функції підприємництва. Проте базове положення класичної політичної економії про головні фактори виробництва - землю, працю і капітал не включало підприємницьку здатність і природно, інформацію в якості самостійних ресурсів господарської діяльності. В працях К. Маркса, який ототожнював капіталіста або власника засобів виробництва з особистістю підприємця, також ігнорувалася роль підприємницької здатності як особливого виду виробничого ресурсу [1].

З розвитком неокласичного напрямку в економічній науці змінюється і розуміння ринку від простого обміну продуктами і послугами до агрегрованої сукупності індивідуальних обмінів із вбудованим механізмом саморегуляції. Ідеалізація неокласиками вільної конкуренції і недооцінка ролі держави мали вплив і на концепцію підприємництва, посиливши первонаочно властивий їм акцент на мікрорівні. Макросередовище при цьому сприймалось і здебільшого продовжується сприйматися як щось об'єктивно присутнє, але споконвічно задане і незмінне протягом часу.

Зрілість неокласичної школи характеризується підвищенням уваги до питань розвитку підприємництва протягом всього XX ст., на які приходяться друга, третя і четверта «хвилі» еволюції концепцій підприємництва. При цьому поряд із розвитком теорії підприємництва як ризикової діяльності (Ф. Найт розробив теорію виключаючого і необчислюючого ризику у підприємницькій справі) значно розширюється спектр досліджуваних питань. Загальною характеристикою робіт другої «хвилі», можна признати їх концентрацію на особистості підприємця. Названі фактори збурюють рівновагу економічної системи (стан «шумпетерівського шоку») і стимулюють економічний ріст як адаптацію до шоку. Завдяки працям Шумпетера підприємницька здатність була визнана специфічним господарським ресурсом [14].

Відмітимо, що розвиток концепцій підприємництва другої «хвилі», які акцентували увагу на ролі особистості підприємця, чудово співпадає за часом із становленням в кінці XIX - середині XX ст. неокласичного природознавства, однією із ключових характеристик якого було нове розуміння ролі суб'єкта процесу пізнання. Цей період знаменується революційними змінами в фізиці (відкриття подільності атому, квантова теорія тощо), у космології (концепція нестаціонарності всесвіту), у хімії (квантова хімія), у біології (генетика), виникненням кібернетики і теорії систем. Разом з тим у світі названих відкриттів формується нове розуміння залежності змісту результатів пізнавальної діяльності від способу постановки питань і методів дослідження, тобто від спостерігача як суб'єкта процесу пізнання. В цьому контексті значення праць Шумпетера, який поставив у центр процесу розвитку підприємця (а його можна розглядати в якості суб'єкта процесу пізнання через власний досвід), для становлення теорії підприємництва в цілому, на наш погляд, можна співставити із значенням відкриття теорії відносності для фізики. Проте Шумпер не приділив належної уваги безпосередньо середовищу та інституціональній структурі ринку, які оточували підприємця і його підприємство. Ці аспекти стали включатися на розгляд у працях спочатку третьої і потім четвертої «хвилі», розвиток яких відбувався уже на фоні кризи неокласичної школи (1929-1933 рр.).

В цей час починають розвиватися напрями, які зосереджуються на макроекономічних проблемах. Вони не мали прямого впливу на теорію підприємництва, але надали імпульс розвитку популярної у 1970-1980-ті роки теорії пропозиції, яка внесла важливий вклад у формування принципів державної економічної політики стимулювання приватного підприємництва.

Починаючи із другої половини ХХ ст. все більше число дослідників підприємництва третьої «хвилі» робить спроби інтегрованого розгляду підприємництва як поліфункціональної діяльності у взаємозв'язку з її макросередовищем. Виникнення цілісної поліфункціональної теорії підприємництва зв'язують з роботами Л. фон. Мізеса і Ф. фон. Хайєка. В них вперше підприємництво було розглянуте як процес розвитку ідеї, а їх послідовник І. Кірцнер побудував теорію підприємництва як процесу переходу від одного рівноважного (все ще!) стану «арбітражних угод» до іншого.

Праці П. Дракера можна віднести уже до четвертої «хвилі» розвитку концепції підприємництва, більшість представників якої включають до розгляду не тільки сутнісні, але і управлінські аспекти підприємницької діяльності, переходячи на міждисциплінарний рівень аналізу" [3]. Роботи Г. Піншотта, який увів термін «інтрапренер», «інтрапренерство» і «інтракапітал» (intrapreneur, intrapreneurship, intracapital), поклали початок формуванню сучасних концепцій «внутріфірмового підприємництва», зміцнили розуміння підприємництва як глобального процесу явища, яке не обов'язково асоціюється з розумінням власності [10].

Дослідження малого бізнесу, а також неформального сектору, досить важливі у аспекті формування теорії підприємництва, одержали розвиток переважно в останні 25-30 років. Перш за все це праці В. Репке, де аналізується оптимальний розмір підприємства, прогнозується феномен широкого розповсюдження малого і середнього бізнесу. До них відносяться і роботи А. Гібба, де підприємництво і малий бізнес розглядаються через призму організаційного життєвого циклу. Особливості функціонування неформального сектору вивчаються у працях К. Поланьї, Т. Шаніна, К. Харта, Дж. Скотта. Досягнення інституційної теорії також важливі для формування теорії підприємництва, оскільки в межах інституціонального підходу організації розуміються як відкриті системи. Синтез вказаних підходів знаменує початок другого глобального етапу розвитку теорії підприємництва [9].

Таким чином перший етап еволюції теорії підприємництва, пов'язаний із становленням економічної теорії рівноваги і її лінійної пізнавальної парадигми охоплює більшу частину робіт першої, другої, третьої і частково четвертої «хвилі».

Його особливості:

1) розгляд підприємницького процесу в якості середовище його замкнутої системи "підприємець/підприємство середовище його розвитку;

2) розподіл предметно-матеріального і ідеально-творчого начал в підприємницькій діяльності людини і організацій. Вони обумовлені, по-перше, впливом економічної теорії рівноваги у різноманітних її варіантах; по-друге, ідеологією економічного детермінізму, який однаково проявляється у суспільно-політичних формаціях як з приватною, так і з суспільною власністю на засоби виробництва.

Але уже на цьому етапі ідеї Р. Кантільона, Й. Шумпетера, А. Чаянова, Г. Гінса, К. Поланьї та інших вчених стали могутнім фундаментом для створення теорії підприємництва, які описують нерівноважну динамічну еволюціонуючу сукупність різноманітних економічних систем [15]. Дальший розвиток цієї теорії здійснюється у ряді робіт другого глобального етапу. Особливістю цього етапу, виступає усвідомлення зростаючої міри нерівноважностей ЕМІ - обмінних процесах життєдіяльності організацій, які функціонують переважно за принципом відкритих систем і змінюють середовище свого функціонування до якісно нових форм. На цьому етапі із розвитком пізнавальної діяльності людини усвідомлення єдності предметно-матеріального і ідеально-творчого- людського і природного повинно стати домінуючою- особливістю найбільш життєздатних соціально-економічних систем.

Що ж до розуміння самого поняття «підприємництво», то тут можна виділити два підходи:

- підхід, який фокусується на підприємстві і його діяльності в конкретних умовах зовнішнього середовища, сприймається дослідником в якості об'єктивного і незмінного в часі фактору (лінійний рівноважний підхід, який виходить із замкнутості системи «підприємець/підприємство середовище його розвитку»);

- підхід, який акцентує взаємозалежність підприємця/підприємства і середовища його діяльності (інтерактивний, нелінійний, нерівноважний або синергетичний підхід, що виходить із відкритості системи «підприємець/підприємство - середовище його розвитку»).

Сучасне підприємництво швидко адаптується до змін в навколишньому середовищі: у політиці, економіці, суспільстві, технологіях. Без цього підприємець не в змозі забезпечити своє майбутнє. Показником підприємницької діяльності є конкурентоздатність організації, а сама підприємницька поведінка характеризується як енергійна, ризикована, спрямована на максималізацію можливостей.

Як бачимо, на кожному з цих етапів є пріоритетною одна зі складових підприємницької діяльності. На першому пріоритетною умовою розвитку є спрямованість на виробництво і пошуки нових технічних (технологічних) можливостей для досягнення бажаного результату. На другому етапі зростає питома вага нетрадиційних рішень у підприємстві з урахуванням новітніх досягнень у науково-технічній та економічній сферах. Подальший розвиток підприємництва - це врахування специфіки потреб споживачів продукції, послуг, а також більш диференційований підхід до людського чинника. Наступний етап знаменує собою зміщення акцентів на вдосконалення системи управління.

Висновок. Сучасний етап розвитку підприємництва передбачає врахування дедалі зростаючої кількості факторів (політичних, соціальних, етнічних, економічних, психологічних), що мають як безпосередній, так і опосередкований вплив на виробничі процеси. Найбільше цінується здатність підприємців адекватно реагувати на зміни, вміння їх передбачити.

Інформаційні джерела

1. Pinshot Incubation of incubators: innovation as a triple helix of university industry government networks / H. Etzkowitz // Science and Public Policy. – April 2002. – Vol. 29, No. 2. – P. 115-128.
2. Господарський кодекс України: закон України від 16 січня 2010 року №4565-IV// Відом.Верховної Ради України. – 2015. – № 18.
3. Дракер П. та ін. Вступ до бізнесу. – К., 2005.
4. Збарський В.К. Основи підприємництва та бізнесу: Курс лекцій . К.: ДАКККіМ, 2014.
5. Кантільйон Р. Основи підприємницької діяльності та агробізнесу. – К.: Вид-во ОКУ, 2001.
6. Малік М. Й. Підприємництво та його організаційно-правові форми / М. Й. Малік, П. І. Гайдуцький, О. Г. Шпикуляк // Організаційно-економічна модернізація аграрної сфери: наукова доповідь – К.: ННЦ ІАЕ, 2011. – С.164-166
7. Месель-Веселяк В. Я. Розвиток та ефективність організаційно - правових форм господарювання в сільському господарстві України / В. Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК. – 2004. - №11. – С. 20-81.
8. Молдаван Л. В. Форми господарювання в аграрному секторі України в умовах глобалізації / Л. В. Молдаван // Економіка АПК. – 2010. – №1. – С. 13–17. , с.13.
9. Онищенко Д. Про підприємницькі форми господарювання в аграрній сфері / Д. Онищенко, В. Юрчишин // Економіка України. – 1997. – № 4. – С. 52 – 58.

10. Основи аграрного підприємництва: / П.Т. Саблук, М.Й. Малік, В.В. Зіновчук и др; За ред. М.Й. Маліка. - К. : [б. и.], 2000. - 582 с.
11. Основи аграрного підприємництва: наукове видання / П.Т. Калінчик М.Й. Жидяк, В.В. Славченко; За ред. М.Й. Костенко. - К. - 2011.
12. Тюнен І, Мангольдта Г. Фирма в мировой экономике: Пер. с англ. – СПб.: Лениздат, 1999.

Науковий керівник: Олійник Т.Г., к.е.н., старший викладач